

УДК 091+101.9+124.5

Семикрас В. В.,
кандидат філософських наук, асистент кафедри
української філософії та культури філософського
факультету, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), semvv@ukr.net

МІСЦЕ ІДЕЙ АНТИЧНОСТІ ТА НЕОКАНТІАНСТВА У КОНЦЕПЦІЇ «ІДЕАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ» БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Аналізується методологічна роль ідеальної моделі держави у соціально-політичній концепції Б. Кістяківського, а також визначено місце ідей античності та неокантіанства в побудові даних досліджень. До соціального ідеалу як логічної моделі досконалої держави зверталися філософи різних історичних епох: Платон, Аристотель, європейські просвітителі, представники німецького класичного ідеалізму. У Б. Кістяківського «ідеальний тип» держави призначений не для створення проекту ідеальної держави, а виконує суто методологічну роль – розкрити сутність феномену держави через співставлення його з ідеальною теоретичною схемою. Ця ідеальна схема має відігравати роль своєрідного теоретичного взірця, який дозволив би визначити напрямки і методи вдосконалення емпіричної, реально існуючої держави. Спираючись на ідеї неокантіанства, Б. Кістяківський приходив до висновку, що наріжними каменями «ідеального типу» держави мають бути такі її характеристики як соціальна справедливість та правовий характер.

Ключові слова: методологія, держава, неокантіанство, ідеалізм, Б. Кістяківський, цінності, «ідеальна держава», право, справедливість, демократія, «соціальний ідеал», М. Вебер, марксизм.

Підхід до побудови концепції досконалої держави у Б. Кістяківського ґрунтується на методології М. Вебера, який в її основу поклав ідеографічний метод і розроблену Г. Ріккертом теорію вартостей.

Ця методологія передбачає створення ідеальної моделі певного явища культури, яке за своїм змістом носить характер утопії. Дана ідея полягає в тому, що така модель повинна співвідноситися з фактами емпіричної реальності. Абстрактно виражені в ідеальній конструкції процеси чи зв'язки дійсності, які мають статус значущих, можна співставити з їх ідеальним образом, тобто, за термінологією М. Вебера, «ідеальним типом». Така процедура має прагматичну мету, а саме виявити специфіку цих зв'язків чи процесів. У дослідженні це ідеально-типове поняття є «засобом для з'ясування правильності міркування про каузальну інтерпретацію елементів дійсності» [4, с. 389].

Вебер зазначає, що «ідеальний тип» є не «гіпотезою», а стимулом для утворення гіпотез, що його роль суто методологічна. «Ідеальний тип» не є відображенням дійсності, а лише дає однозначні засоби, що ведуть до цього. У завдання соціального дослідження, таким чином, входить з'ясування в кожному емпіричному випадку, наскільки емпірична дійсність віддалена від цього ідеального образу. Застосування «ідеального типу» передбачає делікатне з ним поводження, позаяк він поєднує в собі риси, що дифузійно можуть зустрічатися в культурних утвореннях (і зокрема, в такому, як держава) у різні історичні епохи й у різних народів. Цим рисам розум надає крайньої логічної завершеності в формі вільного від суперечностей ідеального образу.

Залежно від того, які процеси чи зв'язки дійсності вибрані для мислення, відповідно до цієї основи й конструюється «ідеальний тип». Тому можна говорити про цілу низку «ідеальних типів» одного й того самого культурного явища, які з методологічної сторони є різноманітними. Так, можна сконструювати соціально-політичну концепцію, виходячи з економічних взаємин, як це зробив Маркс, чи з правових, як це зробив Кістяківський.

Якщо ж теоретичну ідеальну схему, брати як істинне відображення дійсності, як це зробив Маркс, з концепцією «матеріалістичного розуміння історії», тоді «ідеальний тип» втрачає свою наукову цінність, а стає ідеологічним віруванням. Так пояснює М. Вебер застосування на практиці Марксової концепції.

З цього приводу сучасний швейцарський соціолог Патрик де Лоб'є зазначає, що «соціологія Маркса та його найбільш вірних послідовників дозволяє не стільки аналізувати природу соціальних, скільки перетворювати суспільство, покликаючись на історичну місію одного з соціальних класів» [15, с. 85].

У своїх дослідженнях феномену держави Кістяківський аналізує два ідеально-родових поняття: «ідеальний тип» та «соціальний тип». Для того, щоб віднайти соціальний ідеал Кістяківський ставить питання про «справжні завдання та істинні цілі держави». Він приходив до висновку, що ці завдання і цілі «полягають у здійсненні солідарних інтересів людей. За допомогою держави здійснюється те, що потрібне, дороге та цінне всім людям. Держава як така є просторово найбільш досяжною і внутрішньо всеохоплюючою формою цілком організованої солідарності поміж людьми».

Здійснюючи функцію консенсусу поміж людьми, держава цим самим спрямована на розвиток кращих сторін особистості. Саме в цьому сенсі Кістяківський погоджується з твердженням німецького філософа Й. Фіхте про те, що держава є найповнішим здійсненням людського «Я», вищим емпіричним проявом людської особистості.

Для того, щоб з'ясувати, яка форма державного буття відповідає окресленому вище призначенню, важливо, на думку Кістяківського, кожен з цих форм розглянути в «безумовно чистому вигляді». Кожна з цих форм, зазвичай, дуже зрідка стає реальним фактом. «Але вони мають бути теоретично встановлені у вигляді ідеальних своєю довершеністю, повнотою і досконалістю типів» [10, с. 242].

Кістяківський прагне знайти ту форму державного буття, яка б відповідала окресленому вище призначенню. Він зазначає, що кожен із існуючих форм держави слід розглядати в «безумовно чистому вигляді». Кожна з цих форм, зазвичай, дуже зрідка стає реальним фактом. «Але вони мають бути теоретично встановлені у вигляді ідеальних своєю довершеністю, повнотою і досконалістю типів» [10, с. 242]. В пошуках концепції досконалої держави, Кістяківський звертається до історії та аналізує концепції ідеальних держав у минулому. Тому не дивно, що в коло його інтересів потрапили такі мислителі як Платон та Аристотель.

Вчення про ідеальну державу розкривається Платоном у діалогах «Держава», «Політика» та «Закони». Вчення грецького мислителя про державу тісно пов'язане із вченням про мораль, яке у свою чергу базується на вченні про душу. За Платоном, душа складається з трьох частин: розумної (це основа чесноти «мудрості»), імпульсивної або вольової (вона основа чесноти «мужності»), чуттєвої або пристрасної (поборення пристрастей є чеснота розважливості, поміркованості). Чеснота справедливості, за Платоном, може з'явитися лише тоді, коли розум гармонійно поєднує всі три частини душі. Саме виникнення справедливості й дає початок до виникнення держави й навпаки, виникнення держави передбачає наявність

чесноти справедливості. Платон розрізняє два різновиди справедливості: справедливість стосовно одиничних індивідів і справедливість у соціальному розумінні, стверджуючи, що мораль, моральні чесноти є основою держави. За Платоном, консенсус між окремими людьми стає вихідним моментом утворення держави. На думку філософа, ідеальна держава – це передусім співтовариство громадян. Такі погляди Платона на проблему держави були схвально прийняті Б. Кістяківським, адже він був переконаний у тому, що держава має існувати задля ствердження солідарності між людьми.

Платон вважав, що філософи – це люди, що мають за основу таку чесноту як мудрість. І так само як завдяки розумові можуть поєднуватися між собою всі частини людської душі, так завдяки філософам поєднуються в єдине ціле землероби й ремісники, яким притаманна чеснота поміркованості та вояки, що стоять на обороні інтересів усіх членів держави. Аристократи – це наймудріші громадяни держави, що мають безпосередньо виконувати державні функції. Отож, для кожного соціального стану є характерною та чеснота, яка зумовлена домінуванням однієї з трьох частин душі. Справедливість як найвища чеснота може з'явитися лише тоді, коли в державі здійсняться всі три соціальні стани. Таким чином кожен зі станів якісно виконуватиме свою соціальну функцію: ремісники й землероби будуть виробляти усе, що потрібне громадянам держави для життя, вояки будуть захищати державу від ворогів, філософи мудро владарюватимуть. Ідеальна держава має сприяти розвитку релігії й займатися вихованням громадян, аби з них були добрі охоронці, виробники й державці, тобто для Платона ідеальною формою держави є аристократична республіка трьох станів на чолі з філософами – державцями. Найбільш близькою до ідеальної держави є аристократична монархія. До гірших форм держави Платон відносить олігархію, демократію і тиранію, досить критично ставлячись саме до демократії.

Для Платона ж демократія «настає тоді, коли вбогі здобувають перемогу і одних багатіїв убивають, інших виганяють з краю, а решту, зрівнявши в правах, допускають до керівництва державою й посідання високих посад, що за демократичного устрою вирішується здебільшого жеребкуванням» [17, с. 254–255]. Платон вважає, що у демократичній державі не працює принцип справедливості. «Коли демократичну державу, яка має спрагу волі, очолять кепські виночерпії, ця держава понад міру впливається незведеною волею, а своїх урядовців, якщо вони недостатньо поблажливі й не дають їй повної волі переслідує карами, закидаючи їм, що вони мерзотники й олігархи» [17, с. 261].

Б. Кістяківський схвально відноситься до ідеї справедливості та соціального консенсусу у філософії Платона, де розуміння двох видів справедливості у Платона стало для нього підставою говорити про об'єктивне і суб'єктивне право. Однак він не сприймав платонівської критики демократії, яка для нього поставала як соціально–справедлива, а отже правова. Більш того, Б. Кістяківський «ідеальну державу» Платона розглядає як утопічний концепт облаштування суспільного життя, але не сприймає її як логічну схему, яка може виконувати методологічну роль в пізнанні держави, як соціального інституту в кожній історичний період життя того чи іншого народу. В осмисленні цього питання античною

філософією Б. Кістяківський від Платона переходить до Аристотеля.

Для Аристотеля вихідним пунктом у розумінні справедливості мають виступати природні прагнення людей та природні закони. Першим природнім потягом людини він називає прагнення до об'єднання. Іншим не менш важливим прагненням є усвідомлення людиною того факту, що діяльність окремого члена суспільства спрямоване на досягнення користі для всіх. Третім природнім прагненням Аристотель називає намагання людей красиво облаштувати своє життя. Це, на думку філософа, є свідченням того, що людина – істота політична, а отже здатна жити лише в спільноті подібних осіб.

Утворення сім'ї на думку Аристотеля можна вважати першим проявом політичної сутності людини. Розвиток родинних зв'язків, що відбувається паралельно із удосконаленням обміну та розподілом праці, привів до утворення поселень. Аристотель вважає, що природне прагнення людей до досконалості призвело до появи такої форми спільноті людей як держава. Таким чином, держава виступає в якості певного цілого. А в усьому, що становить єдине ціле, утворене з кількох частин, нерозривно зв'язаних між собою або роз'єднаних чітко вирізняються два класи: «влади й підлеглості. Це – загальний закон природи: він присутній у всіх живих істотах» [1, I, II, с. 9]. Стосовно справедливості, то вона розглядається як прояв природних прагнень і природніх законів, що діють у суспільстві. До них відносять «доброчинність до решти людей», і «панування дужчої людини». «Одні люди за природою вільні, інші – раби, і для них таке становище корисне й справедливе» [1, I, II, с. 15].

Аристотель критикує Платона за відмову від приватної власності для охоронців держави. Навпаки, в основу держави він ставить принцип автономного індивіда, який має природне право на приватну власність. «А ще неможливо передати словами, наскільки усвідомлення того, що тобі щось належить, дає втіху. Адже не випадково за природою кожному з нас дано почуття любові до самого себе» [1, II, VI, с. 6]. Для людини є природнім прагнення до збереження власної свободи та автономності. На думку Аристотеля, саме це є природнім проявом людини. Зазначимо, що після Аристотеля ідеї невід'ємності права на свободу та приватної власності від природи люди з'являються тільки у англійському просвітництві в роботах Т. Гоббса та Дж. Локка.

Аристотель розглядає державу як складну систему. До неї входять землероби, що виробляють продукти харчування, ремісники, торговці, що займаються купівлею – продажем, наймані робітники, представники середнього стану, який представляють воїни. «Неможливо стверджувати, що держава має бути за своєю природою рабською. Держава є певна самодостатність, рабство ж не є таким» [1, IV, III, с. 11]. Але не всі члени держави, на думку Аристотеля, є громадянами. До останніх він відносить лише тих, «хто бере участь у суді і народних зборах». Таким чином, за Аристотелем ні землеробів, ні найманих робітників, ні ремісників не можна вважати громадянами держави.

В основі підходу Аристотеля до визначення держави лежить етичний принцип правильності. Таким чином стверджується існування правильних і неправильних форм державного устрою. Правильні форми держави

виражають «суспільну користь». До них Аристотель відносить монархію, аристократію та політію. Неправильні форми держави виникають за рахунок викривлення або відхилення від правильних. Таким чином, відхиленням від монархії є тиранія, від аристократії – олігархію, від політії – демократію. Всі вони спрямовані не на «спільну користь» а на користь влади.

Аристотель відкидає ідею «ідеальної держави» Платона. Він намагається віднайти свій варіант такої держави, яка б була спрямована на забезпечення щастя усіх вільних людей в державі. У порівнянні з «ідеальною державою» Платона, Аристотель намагається побудувати свій проект найкращої держави ґрунтуючись на пізнанні й удосконаленні емпіричної держави, щоправда, стосовно до сучасних йому історичних умов. У цьому Б. Кістяківського вбачає її методологічну цінність.

Кістяківський не займається розробкою концепції ідеальної держави. Він конструє, на відміну від Платона й Аристотеля, лише певний «ідеальний тип», що виступає в якості логічної моделі, і яка має виключно методологічне призначення. З'ясовуючи «ідеальний тип» держави, він передовсім прагне розкрити сутність цього феномену.

У нарисі «Сутність державної влади» Кістяківський дає таке визначення держави: «Держава і є правова організація народу, наділена в усій повноті своєю власною, самостійною і первинною, тобто ніким не даною владою» [9, с. 241]. Форма держави вказує на те, яким саме чином здійснюється державна влада. Існує ціла низка підходів до розгляду проблеми влади. Можна виокремити юридичний, історико-політичний та ідеологічний бік цієї проблеми. З'ясовуючи це питання, Кістяківський зупиняється на правовій формі держави. Її основною ознакою є те, що тут влада обмежена певним чином, «тут влада обмежена й підзаконна».

Питання обмеження влади у формі інституту держави, самоцінності людини, та проблема визначення правового місця індивіда в державі активно розроблялися в епоху Нового часу. А свого логічного завершення, ці підходи, у класичний період розвитку філософії, набувають відповідно у Гегеля та Канта.

Для Гегеля держава – це дійсна форма права, яке є моментом об'єктивного духу в само розгортанні Абсолюту. Тоді індивіди в державі – це окремі духи. Кожен з них є моментом у розвитку Світового Розуму в дійсності – у світовій історії. Основне призначення держави, за Гегелем у тому «щоб і право, і благо, і весь спосіб думання, і діяльність одиничної істоти, яка прагне стати центром для себе, знову звести до життя загальної субстанції» [5, с. 351]. Якщо у Гегеля індивід підпорядкований цілому – державі, яка в свою чергу є моментом дійсності об'єктивного духу, то, згідно з Кантом, держава має слугувати кожному окремо взятому індивідові. Об'єднані для законодавства члени суспільства встановлюють державу, а самі стають її громадянами, позаяк мають притаманні за їх сутності правові атрибути. Це передовсім «встановлена законом свобода кожного не підпорядковуватися іншому закону, окрім того, на котрий він дав свою згоду» [8, с. 234]. Другим сутнісним атрибутом громадянина «є громадянська рівність – визнавати над собою тільки того в складі народу, на кого він має моральну здатність накладати такі самі правові обов'язки, які той може накладати на нього» [8, с. 235]. Задекларована Кантом самоцінність особистості в державі стає наріжним каменем соціально-філософських

та філософсько-правових теорій неокантіанства й зокрема філософським підґрунтям соціально-політичної концепції Кістяківського.

Правова форма держави, як її теоретична модель, на погляд Кістяківського, має бути довершеним і досконалим ідеальним типом. Стержнем такої держави є людська особистість з її невід'ємними правами, не створеними державою, наголошує вчений. Посутнім змістом правової свободи є всі права особистості вкупі з її недоторканістю. Саме це й робить державну владу обмеженою й суворо підзаконною.

Теоретична модель правової форми держави має виступати в якості довершеного ідеального типу. Основою такої держави має бути людина, яка володіє невід'ємними правами, які не створюються самою державою. Зміст правової свободи розкривається, таким чином, за рахунок ствердження прав особистості та її недоторканості. Саме це, на думку Кістяківського обмежує владу та робить її суто підзаконною.

Кістяківський у деяких моментах не погоджується із вченням Аристотеля. Йому більше імпонує позиція російського мислителя Михайла Бакуніна, який вважав, що монархічна держава являє собою повне заперечення усіх прав та свобод членів держави. Проте, Кістяківський не погоджується із висновками, до яких прийшов Бакунін. Він вважає, що не слід повністю заперечувати інститут держави, адже на противагу монархічній формі правління існує правова, або конституційна.

Правова держава як теоретична модель не може включати у себе жодні соціальні конфлікти, або класову боротьбу. Хоча, на думку Кістяківського, саме це властиво сучасній йому державі, в якій наявні пануючі і піддані, соціально-пригноблені елементи. Головна проблема існуючої держави полягає у її поліційному характері. Це робить неможливим існування будь-якої ініціативи чи самодіяльності.

У суперечності із засадами правової держави вступає і соціалістична держава, в якій кожна окремо взята людина розглядається лише як «гвинтик» єдиного соціального механізму. На думку марксистів правова держава є суто буржуазною. Цим самим вони вказують на її історично відсталий характер і невідповідність соціалістичному ідеалові.

Прихильники концепції соціалістичної держави вважають, що окремий індивід не може бути суб'єктом історичного процесу. Кістяківський зазначає, що марксизм розглядає суспільне життя як таке, що зумовлене соціальними умовами, які розвиваються згідно закону причинності. Таким чином, соціалізм як соціальний ідеал має з необхідністю відбутись.

Погляди марксизму на соціальний ідеал кардинально відрізняються від концепції Б. Кістяківського. Для марксизму цей ідеал є передбаченням майбутнього суспільства, в той час як Кістяківський розглядає його як логічну схему, або логічну утопію, яка відіграє суто методологічну роль. Він використовує соціальний ідеал в якості еталону в процесі його співставлення з реальними соціальними процесами.

Б. Кістяківський акцентує увагу на тому, що під буржуазною і соціалістичною формами держави розуміють не їх правову організацію, а соціальні та економічні моменти. Таким чином вдається зберегти внутрішню несуперечність правової організації у

соціалістичній державі. Але, на думку Кістяківського, вихідні основоположні принципи цієї концепції вже є хибними. Безумовно, що соціалістична держава як нереалізована форми соціально-справедливого суспільства виступає в якості найвищої форми державності. Проте існують великі труднощі із теоретичним прогнозуванням її правової організації. Цей соціальний ідеал не можливо дослідити як реально існуючий факт. По-друге, таке відтворення має ґрунтуватися на такій теоретичній основі, яка дозволила б підійти до розуміння держави з боку правових цінностей. Для Кістяківського таким підґрунтям є теорія цінностей Ріккерта, та її методологічний варіант застосування М. Вебера. Кістяківський переконаний, що для права в конституційній державі найважливішими є правові стосунки між державою та індивідом.

Якщо аналізувати різні підходи науковців до теоретичного викладення взаємин між державою та особистістю, то можна прийти до висновку, що для XVIII ст. було характерним розглядати окремого індивіда в якості первинного по відношенню до держави. У XIX ст. чітко прослідковується зміна парадигми у соціальному дослідженні. Тепер суспільство починає відігравати первинну роль в житті людини. Наприклад у марксизмі можна віднайти дефініцію людини як сукупності всіх суспільних взаємин. Суспільство, зазначає Кістяківський, є «єдиним рушійним і визначальним елементом людського життя» [9, с. 291].

Особливе місце у піднесенні ідеї природного права Кістяківський відводить неокантіанському рухові. Природні права людини, як випливає з позиції вченого, виражають трансцендентальну сутність таких субстанційних для людини вартостей, як життя, свобода, власність. Так само позитивізм, який, незважаючи на обстоювання ідеї суспільства як цілісного соціального організму, завдяки Дж. Ст. Мілю та Г. Спенсеру, став філософським світоглядом, який стверджував, що індивідуальні права зумовлені самою природою людини. «Важливо, – стверджує Кістяківський, не протиставляти державу і особистість і навіть не шукати тут якихось компромісів, а брати їх разом, бо тільки обидва разом вони відповідають соціальній і культурно – історичній дійсності» [9, с. 300].

У соціології першої половини XIX ст. існували тенденції до розгляду особистості як продукту суспільства. Наприкінці цього ж століття в коло інтересів науковців потрапили інші ознаки, які вказують на індивідуальність і неповторність особистості. У правовій сфері ця проблема постала як взаємозв'язок суб'єктивного приватного й суб'єктивного публічного права.

Суб'єктивне приватне право має свою власну специфіку. В рамках цієї традиції розглядається чинність приватно – правового суб'єкта, що проявляється в можливості цього суб'єкта ставити вимоги до інших та підпорядковуватися самому цим правам і вимогам.

Кістяківський вважає, що соціалістична держава може бути тільки правовою. Таке розуміння держави не передбачає її можливість продукувати нові правові принципи. Держава має можливість лише послідовно застосовувати принципи, які були вироблені ще буржуазною державою. «Якщо капіталістичне виробництво можна розглядати як підготовчу стадію до соціалістичного, то поготів і правову державу, що проголошує найдосконаліші засади правової організації,

треба визнати прямою попередницею тієї держави, яка здійснить соціальну справедливість. Справді, соціально-справедлива держава мусить бути передовсім достоту демократичною і народною» [9, с. 257–258].

Платон і Аристотель брали соціальну справедливість в якості основи ідеальної держави. Їхнє розуміння справедливості привело до ствердження таких форм держави, як аристократія і монархія. У Кістяківського ідеальним типом держави має бути демократія. У такій державі на перше місце стає підвалиною «найпослідовнішому й найширшому застосуванню народовладдя» [10, с. 258].

Щоб досягти цієї мети досконала держава має беззаперечно дотримуватись правових принципів, які вже проголошені більшістю існуючих правових держав. Кістяківський зазначає, що досконала правова держава має організаторський характер, що означає будь-яку відсутність проявів анархії в її господарському житті. Тут науковець запозичує Платонівську систему ведення господарства. Кістяківського не задовольняє така ситуація в господарському житті держави, «коли самостійні капіталістичні господарства», конкуруючі між собою, «поборюють і нівечать один одного». Результатом цього виступає поява так званої господарської анархії, яку має усунути ідеальна соціалістична держава. Уникнути господарського безладу можна лише за однієї умови, що засоби виробництва перейдуть від фізичних осіб до всенародного надбання. Такий захід держави призведе до зменшення особистої свободи громадян.

Цей пункт соціально-демократичної держави не сприймався багатьма науковцями. Існує переконання, що досконала соціалістична держава, отримавши монополію в наданні праці, перетвориться на державу деспотичну, що зрештою знесе особисту свободу. Кістяківський зазначає, що такі переконання можна знайти в працях «Філософія права» Б. М. Чичеріна та «Нове вчення про державу» А. Мангера. Особисто він вважає, що вузько регламентована приватна власність здатна зберегти особисту свободу громадян в економічній сфері. Така приватна власність включає у собі особистісні, родинні та спадкоємні права. Все це має регулюватися нормами приватного права. Відповідно, ним обстоюється теза про те, що «вилучення з цивільно-правового обігу засобів виробництва не є принципове заперечення самого цивільного права» в соціалістичній державі [10, с. 262]. З його точки зору в даному випадку мова іде лише про обмеження приватної власності. «Приватна власність на предмети користування та споживання, ніколи, тобто в жодному реально здійснюваному ладі, не можуть бути скасовані [10, с. 262].

Для Б. Кістяківського сутнісне призначення держави – «здійснювати солідарні інтереси своїх громадян» на основі принципу справедливості, а тому у своїй основі досконала або соціально-справедлива держава, за Кістяківським, є правовою. Упорядкованість, зорганізованість і виключення анархії в суспільному господарстві такої держави здійснюватиметься за допомогою тих самих правових прийомів, які розробили вже чинні правові держави. Досконала правова держава суттєво розширить й розвине такі дві підвалини власної правової держави: суб'єктивні публічні права та участь народу в законодавстві й управлінні країною. Отож, між сучасною правовою державою і тією державою, яка здійснить соціальну справедливість нема

принципової і якісної різниці, а є різниця лише в кількості й ступені» [10, с. 272].

Соціально-справедлива держава має довершити завдання правової держави – створити безумовно справедливий лад, де б кожна особа дістала гідне людське існування. Це можливо за умови безпомилкового розмежування індивідуального й загального інтересу. Практично, на думку Кістяківського, це можна зреалізувати через найрізноманітніші страхування. Наприклад, для хворих, потерпілих від нещасних випадків, старих, безробітних тощо. Тут держава має перебрати на себе найвідповідальнішу роль. Здійснення солідарних інтересів громадян означає встановлення гармонії між соціальним цілим і окремою особою. У соціально-правовій державі «у кожній людині представлена й втілена певна культурна мета як щось життєве і особисте» [10, с. 274].

Проведений аналіз дає підстави для наступних висновків:

1. Під впливом ідей античності на неокантіанства, ідеальну модель держави Б. Кістяківський використовує як методологічний засіб для виявлення в конкретній емпіричній державі тих рис, які відповідають ідеї досконалої держави, а також шляхів її розвитку та вдосконалення в історичному процесі.

2. Роль досконалої держави у концепції Кістяківського виконують два ідеально-родові поняття: «ідеальний тип» та «соціальний ідеал».

У філософській спадщині Кістяківський виділяє як теоретичне підґрунтя своєї концепції:

– у теорії ідеальної держави Платона – ідеї справедливості та соціального консенсусу;

– у політичній теорії Аристотеля – принцип використання ідеалу держави для пізнання і вдосконалення емпіричної держави;

– у філософії неокантіанства – методологію для побудови досконалої держави, в основу якої покладений ідеографічний метод М. Вебера та теорія вартостей Г. Ріккертта.

Кістяківський підкреслює, що в розумінні держави Гегелем індивід підпорядковується цілому – державі, однак українському мислителю ближчий підхід Канта, згідно з яким ідеальна держава має слугувати кожному окремому індивідові.

Під соціальним ідеалом Б. Кістяківський розумів історичну мету держави – здійснення солідарних інтересів людей. Держава, за Кістяківським – всеохопна форма зреалізованої солідарності між людьми.

Досконала і довершена ідеальна модель – «ідеальний тип» держави, за Кістяківським, це правова конституційна держава. Стрижнем такої держави є особистість з її невід’ємними правами, не створеними державою.

Найважливіше в конституційній державі, на думку Кістяківського, – це публічно правові стосунки між державою та особистістю. Права і недоторканість особистості роблять державну владу обмеженою і суворо підзаконною. Таким чином питання сутності державної влади переростає у Кістяківського в питання обґрунтування прав людини і громадянина у правовій державі.

За результатами проведеного дослідження, можемо зробити висновок, що саме соціалістична держава як основа соціально-справедливого суспільства, за Богданом Кістяківським, є найвищою формою державності, її «ідеальним типом».

Список використаних джерел

1. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с. (6)
2. Бакунин М. А. Избранные философские сочинения и письма. – М.: Мысль, 1987. – 537 с.
3. Богучарский В. Я. Земский союз или Священная дружина? Ответ Б. А. Кистяковскому на его книгу: Страницы прошлого // Русская мысль. – 1912. – №2. – С.74–120. (12)
4. Вебер М. Избранные произведения / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова. – М.: Прогресс, 1990. – 805 с. (8)
5. Гегель Георг В. Ф. Основы философии права або природне право і державознавство. – К.: Юніверс, 2000. – 329 с. (32)
6. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Пер. з англ. Р. Димерця та ін. – К.: Дух і Літера, 2000. – 606 с. (33)
7. Депенчук Л. П. Богдан Кістяківський. – К.: Основи, 1995. – 174 с.
8. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 500 с. (82)
9. Кістяковський Б. А. Філософія і соціологія права. – СПб., 1996. – 797 с. (99)
10. Кістяківський Б. Держава і особистість // Вибране, серія «Українські мислителі» / Переклад з рос. Л. Г. Малишевської, упоряд., передм. і прим., Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С.237–274. (27)
11. Кістяківський Б. Методологічна природа науки про право // Там само. – С.207–236.
12. Кістяківський Б. На захист науково-філософського ідеалізму // Там само. – С.31–96.
13. Кістяківський Б. Право як соціальне явище // Там само. – С.171–188.
14. Кістяківський Б. Проблема і завдання соціально-наукового пізнання // Вибране, серія «Українські мислителі» / Переклад з рос. Л. Г. Малишевської, упоряд., передм. і прим. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С.3–30.
15. Лобье Патрик де. Социологическая альтернатива: Аристотель – Маркс. – К., 1998. – 152 с. (38)
16. Лок Джон. Два трактати про врядування. – К.: Основи, 2001. – 265 с. (109)
17. Платон. Держава. – К.: Основи, 2000. – 354 с. (44)

References

1. Aristotel'. Polityka / Per. z davn'ogr. O. Kysljuka. – K.: Osnovy, 2000. – 239 s. (6)
2. Bakunin M. A. Izbrannye filosofskie sochinenija i pis'ma. – M.: Mysl', 1987. – 537 s.
3. Bogucharskij V. Ja. Zemskij sozuj ili Svjashhennaja družhina? Otvet B. A. Kistjakovskomu na ego knigu: Stranicy proshlogo // Russkaja mysl'. – 1912. – №2. – S.74–120. (12)
4. Veber M. Izbrannye proizvedenija / Sost., obshh. red. i poslesl. Ju. Davydova. – M.: Progress, 1990. – 805 s. (8)
5. Geg'el' G'eorg' V. F. Osnovy filosofii' prava або pryrodne pravo і derzhavoznavstvo. – K.: Junivers, 2000. – 329 s. (32)
6. Gobbs T. Leviafan, або Sut', budova і povnovazhennja derzhavy cerkovnoi' ta cyvil'noi' / Per. z angl. R. Dymercja ta ін. – K.: Duh і Litera, 2000. – 606 s. (33)
7. Depenchuk L. P. Bogdan Kistjakivs'kyj. – K.: Osnovy, 1995. – 174 s.
8. Kant I. Krytyka chystogo rozumu / Per. z nim. I. Burkovs'kogo. – K.: Junivers, 2000. – 500 s. (82)
9. Kistjakovskij B. A. Filosofija і sociologija prava. – SPb., 1996. – 797 s. (99)
10. Kistjakivs'kyj B. Derzhava і osobystist' // Vybrane, serija «Ukrai'ns'ki myslyteli» / Pereklad z ros. L. G. Malyshevs'koi', uporjad., peredm. і prym., L. P. Depenchuk. – K.: Abrys, 1996. – S.237–274. (27)
11. Kistjakivs'kyj B. Metodologichna pryroda nauky pro pravo // Tam samo. – S.207–236.
12. Kistjakivs'kyj B. Na zahyst naukovo-filosofs'kogo idealizmu // Tam samo. – S.31–96.
13. Kistjakivs'kyj B. Pravo jak social'ne javyshhe // Tam samo. – S.171–188.
14. Kistjakivs'kyj B. Problema і zavdannja social'no-naukovogo piznannja // Vybrane, serija «Ukrai'ns'ki myslyteli» / Pereklad z ros. L. G. Malyshevs'koi', uporjad., peredm. і prym. L. P. Depenchuk. – K.: Abrys, 1996. – S.3–30.
15. Lob'e Patrik de. Sociologicheskaja al'ternativa: Aristotel' – Marks. – K., 1998. – 152 s. (38)
16. Lok Dzhon. Dva traktaty pro vryaduvannja. – K.: Osnovy, 2001. – 265 s. (109)
17. Platon. Derzhava. – K.: Osnovy, 2000. – 354 s. (44)

Semikras V. V., Ph.D., assistant of the department of philosophy and culture Ukrainian Philosophical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), semvv@ukr.net

A Place for the Ideas of Antiquity and Neo-Kantianism in Bohdan Kistiakivskyi's Studies of an «Ideal State»

This article is dedicated to the methodological role of an ideal model of the state within the socio-political concepts of Bohdan Kistiakivskyi. It also seeks to discern a place for Ancient and Neo-Kantian ideas for conducting such a study. The social ideal as a logical model of the perfect state has been addressed by philosophers from a variety of historical epochs: Plato, Aristotle, representatives of the European Enlightenment, and Classical German Idealism. In Kistiakivskyi's work, the «ideal type» does not set out a project for creation an ideal state, rather it plays a methodological role – to explore the essence of the phenomenon of a state through juxtaposing it with an ideal theoretical scheme. This ideal scheme ought to function as a peculiar theoretical example that would allow its users to define ways and methods of improving an empirical, real existing state. Resting on the ideas of Neo-Kantianism, Kistiakivskyi came to the conclusion that characteristics such as social justice and the rule of law should be cornerstones of the «ideal type» of state.

Keywords: methodology, state, Neo-Kantianism, idealism, Bohdan Kistiakivskyi, values, «ideal state», law, justice, democracy, «social ideal», Max Weber, Marxism.

Семикрас В. В., кандидат философских наук, ассистент кафедры украинской философии и культуры философского факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), semvv@ukr.net

Место идей античности и неокантианства в исследованиях «идеального государства» Богдана Кистяковського

Анализируется методологическая роль идеальной модели государства в социально-политической концепции Б. Кистяковського, а также определено место идей античности и неокантианства в построении данных исследований. К социальному идеалу как логической модели совершенного государства обращались философы разных исторических эпох: Платон, Аристотель, европейские просветители, представители немецкого классического идеализма. У Б. Кистяковського «идеальный тип» государства предназначен не для создания проекта идеального государства, а выполняет чисто методологическую роль – раскрыть сущность феномена государства через сопоставление его с идеальной теоретической схемой. Эта идеальная схема должна играть роль своеобразного теоретического образца, который позволил бы определить направления и методы совершенствования эмпирического, реально существующего государства. Опираясь на идеи неокантианства, Б. Кистяковський приходит к выводу, что основой «идеального типа» государства должны быть такие ее характеристики как социальная справедливость и правовой характер.

Ключевые слова: методология, государство, неокантианство, идеализм, Б. Кистяковський, ценности, «идеальное государство», право, справедливость, демократия, «социальный идеал», М. Вебер, марксизм.

* * *

УДК 1(47)(091)

Мелешук А. А., кандидат философских наук, доцент кафедры философии, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (Україна, Дніпропетровськ), meleschuk@ukr.net

СПІВІДНОШЕННЯ ПАНСЛАВІЗМУ І ВІЗАНТИЗМУ В ІСТОРІОСОФІЇ ПІЗНІШИХ СЛОВ'ЯНОФІЛІВ

Досліджено відмінності між панславізмом в історіософії Миколи Данилевського і візантизмом історіософії Костянтина Леонтьєва. Обидва мислителі є представниками пізнього слов'янофільства. Творчість Миколи Данилевського докладно вивчена і його панславістична історіософська концепція стала визначальною для характеристики пізнього слов'янофільства. Але, К. Леонтьєв, творчість якого майже не досліджена, створив оригінальну концепцію візантизму, що була протиставлена ним панславізму Данилевського. Проте дослідники часто припускаються великої помилки, відносячи історіософію Леонтьєва до панславізму. Тож, метою статті став аналіз сутності обох концепцій, виявлення їх істотних складових і порівняння між собою задля встановлення їх справжнього співвідношення. Без докладного аналізу співвідношення панславізму і візантизму не можливо дати об'єктивну оцінку пізньому слов'янофільству. В ході дослідження були застосовані компаративний і діалектичний методи, що дозволило вивчити співвідношення і взаємодію понять панславізму і візантизму.

Ключові слова: історіософія, історія, Захід, Схід, Європа, Росія, панславізм, візантизм, слов'янофільство.

Актуальність теми дослідження має два аспекти. По-перше, сучасна Україна знаходиться у складному процесі пошуку історичного, культурного, цивілізаційного

самовизначення. Цінний досвід в цьому відношенні має Росія, що знайшло відображення у спадщині численних мислителів, зокрема філософів слов'янофільського напрямку. Цей досвід можна використати і в сучасних пошуках українських політиків. По-друге, філософська спадщина філософів-слов'янофілів залишається нерівномірно дослідженою. Якщо ідеї М. Данилевського дуже добре відомі, то творчість К. Леонтьєва майже не осмислена. В результаті це негативно впливає на розуміння самого пізнього слов'янофільства, адже для багатьох воно асоціюється з панславізмом якого дотримувався М. Данилевський. Та це не об'єктивно, адже введене К. Леонтьєвим поняття візантизму не було тотожним панславізму.

Метою статті буде дослідження співвідношення понять панславізму і візантизму в історіософських концепціях пізніших слов'янофілів – М. Данилевського і К. Леонтьєва.

Завданнями які вирішує наша стаття є:

- 1) визначення сутності поняття панславізму в історіософії М. Данилевського;
- 2) з'ясування сутності поняття візантизму в історіософії К. Леонтьєва;
- 3) встановлення співвідношення між поняттями візантизму і панславізму.

Історіософія пізніших слов'янофілів вивчена нерівномірно. Перші спроби осмислення спадщини філософів-слов'янофілів належать їх сучасникам. Серед них слід згадати М. Бердяєва [1], В. Зеньковського [3], М. Лосського [6]. В радянській історіографії вирізняються дослідження А. Філатова, К. Султанова, П. Зайончковського. Серед сучасних дослідників варто назвати Ю. Пивоварова [8], А. Захарова, С. Бажова, М. Нугманова і В. Міхєєва [7].

Слов'янофільство досягає розквіту в 50–60 рр. XIX ст., зазнаючи суттєвих видозмін та поступово втрачаючи ряд позицій у суспільстві. Сприяв цьому рух Росії в напрямку європейської цивілізації, вихід країни після 1861 року на шлях вільного підприємництва, капіталізму, що означало фактичне вичерпання тих особливостей історичного розвитку Росії які раніше слугували підґрунтям для роздумів про можливість самобутнього, унікального історичного шляху російського народу. Таким чином, 1861 рік можна умовно вважати початком нового етапу в історії розвитку слов'янофільського напрямку – пізнього слов'янофільства, яке в подальшому вплине на російський лібералізм та народництво.

Ідейні пошуки раннього слов'янофільства (О. Хо-м'яков, І. Кіреєвський, К. Аксаков) були продовжені і по-різному доповнені такими пізнішими його представниками як Микола Данилевський та Костянтин Леонтьєв.

Микола Данилевський (1822–1885) формулює теорію цивілізації (культурно-історичних типів), що виступила альтернативою по відношенню до схеми всесвітньої історії як односпрямованого поступу по сходинках загальнолюдського прогресу. Історії як єдиного цілого, яке лінійно, прогресивно розгортається у часі не існує [2, с. 71–73]. Данилевський заперечував будь які універсалістські устремління в баченні мети історичного розвитку. Створення «загальнолюдської цивілізації», на його думку, породить виникнення всесвітньої держави з системою глобального управління заснованого на